

Aspecte gramaticale dezbătute în presa din Transilvania (1838-1900)

Title: Grammar issues discussed in the Transylvanian press (1838-1900)

Abstract: The article, Aspecte gramaticale, investigates the contribution of the periodicals in this field of language. All the editors and collaborators have in view the accomplishment of the unity of the language and the necessity of writing The Grammar Book of the Romanian Language by the members of the Romanian Academic Society. Intellectuals considered that folk language reflected the spirit and the 'genius' of the Romanian language. We must notify the important role played by the Romanian Academic Society in the unification of the language and in establishing general writing rules applied by all Romanians.

Keywords: grammar, Latinity, unity, progress in language, rules

Matrice în *nuce* a esenței unei limbi, structura gramaticală este nivelul cel mai stabil și mai supus normării. Îndreptar științific în folosirea corectă a limbii, gramatica este direct responsabilă de substanța unui idiom. În absența ei, aceasta ar fi o simplă acumulare de sunete și de cuvinte amorfe, inaptă de a exprima gândurile. Caracterul unitar al unei limbi este asigurat, în principal, de normele gramaticale la elaborarea și promovarea cărora, de-a lungul istoriei, au conlucrat cele mai luminate minți născute în sânul poporului nostru. Specialiști sau nu în domeniul lingvistic, majoritatea cărturarilor români din această perioadă și-au pus probleme de normare a limbii române. Aceste preocupări izvorăsc din dorința de a dovedi originea latină a limbii noastre și din idealul cultivării și unificării limbii române literare.

Apar?inând în cea mai mare parte Bisericii Unite, grupul de intelectuali erudiți din cadrul Școlii Ardelene (mai importanți au fost S. Micu-Klein, G. Șincai, P. Maior, Ion Budai-Deleanu) au profesat convingeri ideologice de tip iluminist-reformist, concretizate în încrederea nelimitată în virtuțile culturii și ale educației ca factori de progres, în militantism național, anti-balkanism și anti-slavonism. Pe urmele cronicarilor din sec. al XVII-lea și mai ales ale lui Cantemir, savanții ardeleni, care studiaseră în Occident (Roma, Viena, Budapesta) și cunoșteau perfect limba latină împreună cu alte limbi moderne, care își redactau scrierile în latină și română, mai rar în germană sau maghiară, fac din ideea originii romane „nobile” a poporului lor ideea-pivot și farul călăuzitor al activității lor militante concretizate în scrierea și publicarea de tratate de istorie, manuale de tot felul, gramatici, dicționare, traduceri de filosofie, logică, teologie, cărți de popularizare etc. Cărturarii acestei generații își dau seama de caracterul urgent al modernizării limbii scrise, ca premiză necesară a emancipării culturale a națiunii române. Miza națională era enormă, pe umerii acestei generații aflându-se sarcina, asumată cu entuziasm și spirit de jertfă, de a acționa, cu mijloace legale și pe tărâm cultural și educațional pentru scoaterea poporului român din starea sa de inferioritate politică și socială în care, ca „popor tolerat”, se afla în Principatul Transilvaniei de sute de ani. Scopul politic declarat al învățaților militanți din Școala Ardeleană era acela de a obține pentru poporul lor statutul legal de „națiune constitutivă” în Transilvania, alături de celelalte trei „națiuni”, maghiară, săsească și secuie. Prin impunerea ideii latiniste și a principiului occidentalizării ca bază a modernizării limbii de cultură, acceptat aproape unanim de generațiile care i-au urmat, reprezentanții Școlii Ardelene au jucat un rol istoric, nu doar cultural, și politic de maximă importanță.

Clamată obsesiv, adesea cu nuanțe și interpretări inacceptabile pentru știința istorică și istorico-lingvistică modernă, teza latinității limbii române, ca limbă vorbită de „posterii Romanorum” în Dacia traiană (S. Micu, Gh. Șincai, *Elemanta linguae dacoromanae*) este privită ca de la sine înțeles. Ca o axiomă este prezentată și ideea autohtonismului românilor în vechea Dacie și a continuității lor neîntrerupte în spațiile locuite astăzi, cu atât mai mult cu cât în chiar aceeași perioadă, această continuitate a românilor în Transilvania începuse să fie, mai mult din rațiuni politice, contestată de autori germani precum Franz J. Sulzer (m. 1791), Joseph Carl Eder (1760-1811) și Johann Christian von Engel (1770-1814). Tonalitatea polemică va

deveni din această cauză o constantă a discursului istoric al savanților transilvăneni, determinând nu o dată opțiuni teoretice exagerate în problemele limbii literare, cum ar fi purismul și etimologismul excesiv.

Renunțând la etnonimul savant valah, întrebuințat mai ales de învățații străini cu referire la români, cărturarii ardeleni întrebuințează exclusiv termenul român, cu care desemnează adesea, printr-un fel de ambiguitate semi-intenționată, nu doar pe românii ca atare, ci chiar pe romani! Ideea romană a fost acceptată unanim de generațiile următoare de români, nu doar în Transilvania, ci și în Moldova și Muntenia, devenind o componentă centrală a discursului politic pașoptist și unionist, cu ample reverberații în discursul oficial din epoca rapidei modernizări a României în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Peste câteva decenii această idee a luat, în special în Moldova și Muntenia, forme adesea fantasmagorice și grotești, așa încât reacțiile critice nu au întârziat să apară. Împărtășind în principiu ideea romanității, istoricul și omul politic moldovean Mihail Kogălniceanu se arată conștient de primejdiile exagerărilor latinizante și nu ezită să folosească termenul *romanomanie*, pentru a desemna formele patologice (și în fond nocive!) de „mândrie patriotică” manifestate de contemporanii săi. În textul franțuzesc al scrierii sale *Histoire de la Valachie*, Berlin, 1927, Kogălniceanu ortografiază însă întotdeauna etnonimul românesc în forma român, în sintagme precum la langue române, les mots româns etc., la fel cum, în studiul publicat în limba germană la Berlin în 1837, atât în titlu (*Moldau und Wallachei. Rumänische oder wallachische Sprache und Literatur*), cât și în cuprinsul textului, întrebuințează forma etimologizantă cu o a etnonimului românesc. Nici în franceză, nici în germană, norma curentă nu a reținut aceste forme etimologizante, ci pe cele cu u (*roumain*, respectiv, *rumänisch*).

Unul din obiectivele exprese ale cercetărilor sale, afirmă un Gh. Șincai, este acela de a pune în evidență în orice chip derivarea, prin corupere, a românei din latină („conati sumus corruptionem linguae Daco-Romanae ex Latina quoquo modo comprobare”). Cea mai elaborată concepție despre procesul de transformare a latinei în limbile romanice și, implicit în română, o găsim la Petru Maior, singurul care a și reușit să își publice în timpul vieții cele mai importante lucrări. Tenace și metodic, autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia*, tipărită la Buda în 1812, formulează o veritabilă teorie a originilor limbii române, ale cărei idei centrale sunt continuitatea în Dacia traiană a românilor, caracterul pur latinesc al limbii române, originea limbii noastre din latina clasică importată în Dacia de coloniștii romani veniți aici în număr mare după războaiele dacice ale lui Traian. Prima din cele două „dissertații” publicate în anexa *Istoriei* și intitulată *Pentru începutul limbei românești* începe chiar cu o frază programatică: „Fiindcă limba cea românească e latinească, celui ce va să cerce începutul limbei românești îi iaste de lipsă mai nainte să aibă cunoscute întâmplările limbei lătimești”.

Orientarea pro-occidentală și obsesia latinității (în subsidiar și orientarea confesională pro-catolică a majorității cărturarilor ardeleni!) au condus la o deprecie globală a tradiției culturale slavone la români. S. Micu și G. Șincai, de exemplu, îl invocă pe Dimitrie Cantemir, de la care preiau termenul de „barbarie” (*barbaries*) pentru a califica starea în care românii ar fi decăzut în același timp cu introducerea „limbii scrise a slavilor” (*literalem slavinarum lingua*), în timpul conciliului de la Florența, în scopul expres de „a închide alor noștri orice cale spre sfînta unire cu Biserica Romană” („hoc modo praecludere nostris omnem aditum ad s. unionem cum Eccl. Romana”).

Elaborarea și publicarea de gramatici era privită de membrii generației iluministe ca o datorie patriotică și o componentă centrală a pedagogiei sociale și naționale căreia i se dedicaseră. Enunțată doar în treacăt de S. Micu și G. Șincai

(„maternam nostram linguam perficiamus”), această idee este expres formulată de un lenăchiță Văcărescu, pentru care gândul la „iubirea patriei, a vecinătății și a rumânilor ce vorbesc cu această limbă” sunt puternice motive pentru a lucra la o gramatică utilă „pântru binele, cinstea și folosul sympatrioților și a Patriei”. Budai-Deleanu își avertizează cititorii că nu a intenționat, prin opțiunile și recomandările normative implicite pe care le-a inclus în lexiconul său, să îi determine pe vorbitori să-și schimbe felul natural de a vorbi, legitim în sine, ci de a oferi criterii de selecție pentru limba literară comună („limba de obște la învățătură”), care trebuie curățită, regularizată și modernizată. Dintre periodicele care au inserat în paginile lor informații despre activitatea *Societății Academice Române* cu privire la redactarea unei gramatici, esențiale realizării unității limbii și cultivării ei, se numără *Familia* și *Arhivul pentru filologie și istorie*.

În *Arhivul*, Cipariu publică conținutul părții analitice (secțiunea a doua) din programa Societății Academice Române privind întocmirea gramaticii și expune raportul său în urma examinării lucrărilor înscrise la concurs. În opinia lui Cipariu, studiul *Si consuetudo vincerit, vetus lex sermonis abolebitur* îndeplinește toate condițiile impuse de forul academic. Autorul manuscrisului explică, în detaliu, principiul ortografic etimologic adoptat de Societatea Academică Română, îl dezvoltă și-l confirmă prin argumentele cele mai solide.

Reprodus din *Gazeta Transilvaniei*, articolul *Societatea academica romana* prezintă viziunea acestui for cu privire la starea gramaticală din acea vreme. S-a constatat că limba română nu are încă propriile reguli sintactice, dar până la fixarea acestora, să cercetăm: „ce construcțiuni, și ce felii de frase se audu din gur'a acelei clase de poporu care si-vorbesce numai limb'a sa in tienuturi curatu romanesci, cum si deca vomu esamina mai de aproape scrierile originale ale aceluor pre pucini scriptori de ai nostri, cari au sciutu se respecte geniulu limbii nostre. Mai in scurtu, se cautămu in limb'a daco-romanesca regulile limbii daco-romanesce, era nu in teoriile vage ale unora, cari, voindu a da regulile pentru limb'a noastră, batu campii alergandu de aici pana in Indii si pana pe la Abisini'a”¹.

În discursul, ținut cu ocazia aniversării a 25 de ani de la înființarea Academiei Române, D. A. Sturdza sintetizează și elogiază activitatea forului academic în domeniul gramaticii. El amintește că în 1868, „Societatea a premiat manuscrisul gramaticii limbii române prezentat de Cipariu. Acestă lucrare (...) este, fără îndoială, până astăzi cel mai însemnat monument al gramaticii limbii noastre”², iar, după opt ani „s'a premiat, la 1876, partea a II-a, *Sintetica*, prezentată la concurs de același autor”³. Sturdza adaugă că această lucrare „formeză și astăzi basa tuturor lucrărilor mai recente asupra limbii române făcute după principiile limbisticii generale și după rezultatele nouă ale studiului limbilor romanice”⁴.

Necesitatea realizării *unității limbii*, la nivel gramatical, este afirmată deopotrivă de redactorii și colaboratorii periodicelor din Transilvania. Încadrându-se în acest curent, Ioan Maiorescu observa, la 1838 că „ne trebuie dar o gramatică românească și mai desăvârșită, rezimată pe principii săi”⁵. Spre deosebire de celelalte compartimente ale limbii, gramatica reprezintă un aspect lingvistic mult mai unitar și mai stabil. „Categoriile cristalizate în cursul evoluției limbii și încetățenite în procesul comunicării constituie tot atâtea elemente de unitate”⁶.

Militând pentru *stabilitatea gramaticală*, I. Trăilă definește gramatica drept „procesul verbal al cărturarilor, cari au să stea în permanentă anchetă asupra stării actuale a unei limbi și au să constate din timp în timp rezultatele evoluției graiului, încât acesta s'a încheat sau ba la totalitatea poporului sau cel puțin la majoritatea lui. Limba nu este staționară, prin urmare nici gramatica ei...”⁷.

¹ *Gazeta Transilvaniei, Societatea academica romana*, în *Familia*, VII, 1871, nr.33, p. 393.

² D. A. Sturdza, *Academia Română*, în *Familia*, XXVII, 1891, nr. 26, p. 308.

³ *Ibidem*.

⁴ I. Maiorescu, *Asupra ortografiei române*, în *Foae pentru minte, inimă și literatură*, I, 1838, nr. 23, p. 184, apud Victor V. Grecu, *Limbă și națiune*, p. 43-44.

⁵ Victor V. Grecu, *op. cit.*, p. 43.

⁶ I. Trăilă *Chestiuni ortografice*, în *Transilvania*, XXVIII, 1898, nr. 1, p. 17.

Accentuarea semnificației unei gramatici care să consfințească anumite norme unice, generale, rezultă din efortul intelectualilor de înfăptuire a unității gramaticale a limbii române. Nicolae Maniu sintetizează dorința unanimă: „un lucru, carele să se întrebuițeze și să se primească de tot neamul, precum ar fi o gramatică a limbii noastre”⁷, dezvăluind, cu realism, funcția ei unificatoare: „Pe astă cale am avea o Ortografie și o Gramatică de obște, de am ști de ce să ne ținem”⁸.

Timotei Cipariu publică cele mai multe articole cu privire la structura gramaticală și destinul acesteia, în ciclul din *Organul luminării*, cuprinzând capitole din lucrarea sa *Principia de limbă și de scriptură*. Aici, cărturarul tratează, succesiv, flexiunea părților de vorbire, ocupându-se din perspectivă diacronică, cu argumente istorice și raționale, de clasa nominală, de regimul declinărilor și comportamentelor cazuale, cu permanenta paralelă și comparație cu latina în explicarea formelor ivite în evoluția limbii și motivarea lor, de tipurile articolului, statutul său pronominal, poziția sa, motivată tot istoric, de flexiunea pronominală, flexiunea verbală, cu precizări asupra evoluției formelor la diferite timpuri și moduri și recomandarea formelor corecte și condamnarea „smintelilor” unor scriitori⁹.

Într-un prim articol polemic, filologul de la Blaj revizuieste afirmațiile lui Tincu Velia. Cărturarul este împotriva înlocuirii lui *ei* cu *îi* și a modificării *pronumelor reflexive*, la plural, argumentând: „Schimbavom dar pre acestea tote, ca să avem pretutindeni uniformitate. A mea părere este, că nu; pentru că ce au dires duhul simetriei în limbăne, trebuie să respectăm și să ne ajungă regularitatea”¹⁰.

Referitor la ortografia pronumelor la dativ, în opinia lui, aceasta se manifestă sub trei aspecte:

mi-, *ți-*, *i-* și i întreg, de câte ori se leagă cu termenul următor într-unul precum *mise, țise, ise* pare

mi-, *ți-*, *i* de jumătate, atunci când se leagă cu alt cuvânt care le precede, precum: *dămi, făi, placăți*. Cipariu nu agreează forma în dativ *dățmi, placăți* sau în acuzativ *luându'l, luându'i*.

„*îmi, îți îi, ți, îl*, precum și verbele scurtate *îsu=sunt, îi=este, îi=vei, îți=vei*, adecă cu un *în* de razăm înainte, pentru ca aceste pronume și verbe nelegate să și poate ține pre *i* de jumătate nestrămutat”¹¹.

Cipariu consideră că *apostroful* trebuie folosit numai la „lepădarea literelor elementare, iar nu și eufonice sau răzămătoare”¹² și prezintă principiul în funcție de care se ghidează: „*mi* se pare că, trebuie să scriem, până vom scrie cu slove, pretutindenea precum grăim, numai să ne ferim de alte scălcieturi noă, ce ne dovedesc necunoștința limbii noastre, și imitarea celor streine mai ales celor ungurești și nemțești, carele gem pline de *ș*”¹³. Filologul ardelean se declară pentru întrebuițarea echilibrată a lui *ș* în formarea cuvintelor.

Cipariu face distincția între formele gramaticale și cuvintele uitate sau rar folosite. El constată existența, la singular și plural (feminin), a formei *-minte*, precum *calciaminte, imbracaminte* și abordează problema *conjugatiunii* tot din perspectivă istorică. Dacă la plural, înaintașii foloseau *sântem, sânteti*, în timpul său, cărturarii utilizează formele *sem, seți*. În cazul auxiliarului *voiu*, în trecut, se întrebuița forma *veri*, la persoana a doua, în loc de *vei*, r-ul original rămânând nemuiat. La fel, se întrebuița *vrem, vreti* în loc de *vom, veți* la viitor.

Filologul ieșean G. Seulescu, cunoscut adversar și critic al lui Heliade Rădulescu, propunea, la 1839, diverse norme cu privire la terminațiile substantivelor din limba română și rolul finalelor în structura acestora¹⁴. Seulescu accentuează

⁷ N. Maniu, *Domnule redactor*, în *Foaie pentru minte inimă și literatură*, I, 1838, nr. 14, p. 108-109, apud V.V. Grecu, op. cit., p. 44.

⁸ *Ibidem*.

⁹ T. Cipariu, *Principia de limbă și scriptura XVII*, în *Organul luminării*, I, 1847, nr. 15-18.

¹⁰ T. Cipariu, *Însemnări filologice, cu privire la cele din nr. 27, a „Foi” Domnule redactor*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, VII, 1844, nr. 31, p. 241-245.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ G. Seulescu, *Observații gramaticești asupra limbei românești*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, II, 1839, nr. 37.

importanța deosebirii finalelor, „care la toate limbele înlesnesc înțelesul prin a le lor note caracteristice, ce le vom amalgama într'una”¹⁵. În fixarea terminației, filologul ieșean consideră că e preferabil să imităm „pe sora limbei noastre Italiană, carea termină cuvintele sale în (o) și (a) în (i) și (e) deschis și cu un ton întregu rostite”¹⁶. El pledează, totodată, pentru eliminarea lui (u) și (i) finale, după modelul „limbelor scitice”, care se sfârșesc în consoană.

În perspectiva cultivării și unificării limbii, periodicele transilvane publică părerile cărturarilor referitoare la sintaxă. În *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, C. Vișoreanu identifică etapele necesare fixării normelor sintactice ale limbii române: „să ne învățăm mai înțelege gramatica limbei; [...] să recitim adesea scrisele celor mai buni autori și traducători români care cunoscând principiile limbei au construcția cea mai curată; să conversăm cu scop literar de multe ori cu români din diferite locuri, care să nu știe nici o limbă străină, și mai ales cu țerani, că numai la dînșii găsim adevărata construcție a limbei”¹⁷. În revista *Transilvania*, Bariț consideră că sintactica românească diferă de a celorlalte limbi europene, prin *naturalețea și ușurința* îmbinării cuvintelor și a propozițiilor: „ordinea, legatur'a cuvintelor este atatu de naturale, în catu construcțiunea romanescă curge ca unu riu linu; inse bene se fimu întielesi: construcțiunea romanescă curge linu, era nu cea latinescă, elinescă, nemtiescă, ungurescă, serbescă (...) Celu ce voliesce se cunosca sintactic'a romanescă, se se ocupe barbatesce cu lectur'a acelu scriptori ai nostrii, carii au respectatu geniulu limbei nostre atatu în prosa catu si în poesia, în traducțiune ca si în originalu, cu conscientia și pietate. Acelea scripte se ne fia de modellu, era nu scripte ca se dicemu asia, bastarde, care si atunci candu aru fi se fia originali, sună totu ca traducțiuni”¹⁸. În viziunea lui A. Șuluțu Cărpenișeanu, sintaxa „se ocupă cu împreunarea cuvintelor în propozițiuni întregi, și a acestoru din urmă în frase”¹⁹. Autorul și-a propus să evidențieze principalele greșeli ale scriitorilor ardeleni, rezultate din formularea și gruparea ideilor: „Observațiunile mele voru ave în vedere numai câteva deosebiri de topică și de sintaxă, care se potu observa între scrierile apărute dincoace și dincolo de Carpați”²⁰. În vederea evitării erorilor gramaticale, Cărpenișeanu propune ca „determinativele”, adică atributele să se plaseze după subiect deoarece trebuie să știm despre cine sau ce se vorbește, complementele trebuie așezate pe cât se poate de aproape de cuvântul pe care-l determină pentru a nu crea confuzii în a înțelege sensul enunțului, iar propozițiile să fie cât se poate de analitice (să nu concentrăm prea multe idei în puține cuvinte). În ceea ce privește topica, Cărpenișeanu optează pentru respectarea ordinii: subiect, predicat, complement. Toate aceste reguli ale sintaxei limbii române, concluzionează Cărpenișeanu, „tindu (...) la claritate și precisiune. Ori cine va scrie într'unu stilu greoiu, condensatu, întunecosu, dubiosu sau plinu de pretenții, e străinu de spiritulu limbei românesce”²¹.

În revista *Transilvania*, dr. Gr. Silași recomandă studierea și aprofundarea limbajului poeziei populare: „Dara si gramatic'a limbei rom. are se castige multe de tote din studiulu mai aprofundatu alu poeziei nostre poporali. Cati barbarismi si strainismi, cate neregularitati si necorectitati gramaticali nu mai introdusera si nu mai introducu si astadi scriitorii nostri in graiulu romanu, din simpla cauza, ca-ci nu si ieau ostenele de a reflecta seriosu la legile limbei, de a le studia pre aceste in graiulu tieranulu nostru, alu carui audiū si simtiu limbale romanescu inca nu apuca a sa corumpu prin cunoscerea mai multoru limbe!”²². El prezintă, de asemenea, o serie de

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ C. Vișoreanu, *Ceva despre limba română*, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, IX, 1846, nr.41, p. 322.

¹⁸ G. Bariț, *Limbi universali. Limbi destinate la morte. Limb'a romanescă*, în *Transilvania*, V, 1872, nr.24, p. 278.

¹⁹ în *Observațiuni asupra graiului ardelenesc în raportu cu limba literară de peste Carpați*, în *Transilvania*, XXI, nr. 6, 1890, p. 161.

²⁰ *Ibidem*, p. 169.

²¹ *Ibidem*, p. 171.

²² Dr. Gr. Silași, *Romanulu în poezi'a sa poporale*, în *Transilvania*, X, 1877, nr. 16, p. 181.

barbarisme, care împânzesc scrierile și limbajul epocii: „Cum te afli?”, „Batutoria in acesta directiune”, „Lu invetia pe din afara din tata in fiu”, „Lucrulu acest'a nu pote fi datatoriu de misura”. În schimb, construcția gramaticală proprie limbajului popular reflectă spiritul și geniul limbii române. Acesteia i se cuvine o atenție sporită, atât din partea literaților, cât și din partea publicului cult.

În chestiunile privitoare la politica lingvistică națională, între erudiții români nu s-au manifestat disensiuni majore pe baze confesionale. Dincolo de fricțiunile și animozitățile aproape permanente dintre Biserica Greco-Catolică din Transilvania și Biserica Ortodoxă din Moldova și Muntenia, în deciziile majore privitoare la limba română de cultură unitară și unică s-a manifestat permanent un consens tacit.

Anca Elena DAVID